

Čas priložnosti ali čas obveznosti za krajinsko arhitekturo na Slovenskem (17. 10. 2017))

Drage kolegice in kolegi,

Dovolite mi, da se najprej zahvalim za povabilo. Nekaj besed naj bi vam povedal o tem, kako sam gledam na poklic krajinskega arhitekta – njegov položaj v družbi in v času. V naslov sem zapisal, da živimo v času priložnosti za krajinsko arhitekturo in, kar je morda še pomembnejše, živimo tudi v času, ki krajinski arhitekturi nalaga tudi obveznosti. Najprej sem sicer v naslov zapisal, da živimo 'prelomni trenutek' za slovensko krajinsko arhitekturo. Ampak čas, ki ga sedaj živimo, mislim, da za krajinsko arhitekturo ni ravno prelomen. Je pa vseeno poseben, gotovo pomembno drugačen od časov, ko se je krajinska arhitektura na Slovenskem postavljala na noge.

1.

Krajinska arhitektura doživlja, in upam, da se ne motim, lep in, kolikor lahko sam ocenim, ko sledim pisanju v medijih, tudi pozitiven odziv v javnosti. Danes je to, da obstaja poklic krajinski arhitekt, nekaj normalnega. Dejavnost in z njo poklic sta si pridobila ugled in utrdila v javni zavesti, vključno z imenom, ki so mu mnogi kar dolgo časa nasprotovali. Mislim, da so odzivi v medijih na delovanje krajinskih arhitektov večinoma pozitivni. Delovanje krajinskega arhitekta šteje za družbeno koristno in pomenilo naj bi prispevek h kulturi bivanja. Zdi se pomembno, da krajinska arhitektura še naprej ohranja podobo dejavnosti, ki si prizadeva biti koristna za vse, ob tem ko si prizadeva za ohranjanje in ustvarjanje takih prostorov in okolij, ki bodo spodbudna ter prijetna za bivanje in za življenje tudi prihodnjih prebivalcev na Zemlji. Pomembno se mi zdi, da ob teh prizadevanjih krajinski arhitekti ne postavljajo na prvo mesto neke svoje osebne ambicije ali ozke interese poklica, na primer zakoličenje delovnega področja, ki bi ga zapirali za druge poklice. Krajinska arhitektura naj bi si ne prisvajala monopola nad raziskovanjem, načrtovanjem, urejanjem in nasploh upravljanjem krajine. Problemi načrtovanja in urejanja krajine, in prostora nasploh, so po svoji naravi interdisciplinarni.

2.

Delujemo v času, ko se država in njeni državljani soočamo s posledicami čudnih odločitev v ne tako oddaljeni preteklosti, ko so prostorskemu planiranju odvzeli njegovo poglobljeno poslanstvo. Prostorsko načrtovanje in z njim v enaki meri tudi krajinsko načrtovanje, naj bi bilo po svoji naravi predvsem delovanje, ki koristi vsem, družbeni skupnosti kot celoti, lokalnim skupnostim in posameznikom. Toda načrtovanje krajine in prostora, če naj bo v splošno dobro, mora biti celovito, integrativno in fair do vseh. V Sloveniji se je prostorsko načrtovanje v zadnjih letih, žal, razletelo v množstvo interesno ozko opredeljenih urejanj, ki zato niso skladna in fair do vseh. Ta urejanja segajo od tistih, ki jih ustvarjajo lokalni interesi, na žalost predvsem

tisti lokalni interesi, ki v prostoru in zemljiščih prepoznavajo 'vir za financiranje' različnih lokalnih potreb in morda tudi vir za polnjenje osebnih računov, do tistih, ki jih vodijo posamezni skupinski interesi, to je interesi različnih poklicnih skupin. Posamezne, poklicne in tudi kako drugače oblikovane družbene skupine si skušajo z institucionalizacijo in normativnim predpisovanjem različnih zanje pomembnih načel zagotoviti monopol pri odločanju o rabi zemljišč. Take institucionalizacije spremljajo na videz strokovne razlage in argumentacije, kako da so njihova načela splošno koristna. Na ta način si družbene skupine zagotavljajo pomemben vidik oblasti nad prostorom, monopol pri njegovem načrtovanju in monopol pri odločanju o njegovi rabi.

3.

Načelno sicer povsem legitimno urejanje prostora na lokalni ravni se je ob majhnosti in razdrobljenosti občin, ki so kot lokalne skupnosti odgovorne za urejanje prostora, sprevrglo v početje, ki se odmika od temeljnih smotrov načrtovanja prostora. Majhne občine, kot je na primer občina Komenda, planirajo regionalno pomembne poslovne cone, ne da bi jim bilo treba preverjati, ali so lokacije zanje sploh ustrezne glede na vse možnosti, ki so v regiji za tako cono. Ob tem ena občina, to je lokalno opredeljeni interesi, lahko ustvarijo težko rešljive zagate drugim (sosednjim) občinam. Poslovna cona, ki jo je zasnovala občina Komenda, je pomemben vzrok za prometno nevzdržne razmere v sosednjih Vodicach. Čeprav je bila poslovna cona zgrajena v gozdu, in je dosledno sledila načelu varstva kmetijskih zemljišč, bo obvoznica v Vodicach, ta naj bi namreč rešila prometne zagate, 'požrla' vsaj toliko, če že ne več kmetijskih zemljišč, kot je površina poslovne cone.

4.

Podobno se sicer povsem legitimna pravica vseh in vsakogar, da izrazi svoje interese do rabe prostora, izrablja, za privilegirano 'ograjevanje lastnih vrtičkov', znotraj katerih imajo monopol nad odločanjem o rabi zemljišč in s tem samodejno tudi monopol pri pripravljanju strokovnih osnov – pri načrtovanju prostora. Ob vseh deklarativno splošnih koristnostih in ob najboljših namenih sektorjev, kot so varstvo narave, gozdarstvo, kmetijstvo, vodarstvo, turizem in še kdo, je v ozadju vendarle želja po ustvarjanju profesionalnega monopola pri urejanju prostora. Kot da je interdisciplinarnost prostorskega načrtovanja, za katero se je včasih zdelo, da je eden temeljnih aksiomov dobrega urejanja prostora in krajine, izpuhtela. Stroke, ki naj bi sodelovale pri uresničevanju interdisciplinarnosti, se vsaka zase zavzema za neke lastne normativne principe, ki jih posreduje v družbeno okolje kot splošno koristne prednostne izbire. Vsak po svoje poskuša obiti ali preskočiti medsebojno primerjalno tehtanje družbenega pomena svojih načel in interesov z drugimi načeli in interesi do rabe zemljišč. Sektorska načela so ob izolirani presoji lahko videti intrinzično pomembna, lahko celo zasledimo trditve, da so to dejstva, da niso zgolj načela in vizije. Tipična taka načela ali celo vizije so na primer načelo o neogibnosti ohranjanja biotske raznovrstnosti, ki potem pogojuje strokovni monopol pri zamejevanju zanje pomembnih prostorskih območij. Ta so potem za druga znanja in interese 'zaprta'. Podobna so tudi: načelo ohranjanja narodove prehranske neodvisnosti, ali načelo o

pomembnosti gozdov zaradi številnih funkcij, ki jih gozdovi imajo v družbenem in fizičnem prostoru, ali načelo o vse bolj omejenih virih vode in neogibnosti njihovega varovanja ter druga podobna načela. Ko si ta načela pridobijo dovolj široko družbeno podporo, si izborijo status družbene institucije. Potem se zapišejo v temeljni državni zakon, v ustavo, kot smo to storili v R Sloveniji. Poglavitni namen njihove institucionalizacije je v bistvu vendarle ta, da omogočajo obvod pomenskega tehtanja ter vsakokratnega odločanja ob prostorsko ureditvenih razpotjih. Tako institucionalizirano, monopolno in apriorno razreševanje prostorsko ureditvenih problemov je velikokrat vir novih zagat in novih konfliktov. Tak pristop pač ni pristop, ki bi ustrezal prostorsko ureditvenim nalogam.

Tudi krajinska arhitektura bi lahko šla na to pot institucionalizacije svojih normativnih načel. Ne nazadnje je tudi Republika Slovenija podpisnica Evropske konvencije o krajini. Ta konvencija ponuja dovolj take vsebine, ki bi jo kot normativne principe lahko izrabili za oblikovanje strokovnega monopola in 'zamejitev strokovnega vrtička', na katerega bi smela 'vstopati' samo krajinska arhitektura. Izjemne krajine so samo eden takih normativnih principov. Ta pot tudi v dosedanji praksi krajinske arhitekture na Slovenskem ni bila neznana, toda nanjo se stroka ni usmerila tako odločno in prepričano, kot se je na primer varstvo narave oprijelo biotske raznovrstnosti in rezervatnega varstva. Presoja prostorskih problemov v dosedanjem strokovnem delovanju je bila drugačna. Seveda je pot oblikovanja strokovnega monopola z institucionalizacijo 'krajinarskih' normativnih načel še vedno odprta. Krajinska arhitektura na Slovenskem se lahko še usmeri na to pot. Ne gre spregledati, da si podobno pot k 'lastnemu vrtičku' odpira tudi arhitektura s svojo Arhitekturno politiko. Ob številnih lepih mislih o neogibnosti ustvarjanja kakovostnega življenjskega okolja za vse ta politika ne more skriti težnje k oblikovanju polja monopola celo na področju oblikovanja, in seveda tudi na področju načrtovanja rabe prostora.

Ali stopiti na pot institucionalizacije? Da bi odgovorili na to vprašanje, si moramo zastaviti novo vprašanje. Je na ta način sploh mogoče dati ustrezne odgovore na prave probleme današnjega časa in slovenskega prostora? Je to lahko koristno za vse? Je to, kar Slovenija in njeni državljani rabijo?

5.

Osnovni problem prostorskega načrtovanja je omejenost vira, ne samo posameznih virov, kot so kmetijska zemljišča, vodna zemljišča, habitatni tipi, temveč osnovnega vira – prostora samega. Prostorsko ureditveni konflikti izvirajo iz tega. Čeprav je videti, kot da je edina možna rešitev problema pač odločitev za prevlado enega, recimo najbolj prodornega, prepričljivega načela, pa je prav krajinska arhitektura v 70. letih prejšnjega stoletja ponudila drugačno premišljanje o rešitvi tovrstnih konfliktov. Kot piše Ann Spirn, mogoče najbolj znana in najbolj plodovita esejistka med krajinskimi arhitekti, je konflikt, ki ga je zanetilo vprašanje, 'kaj je bolj pomembno', celo stoletje dolgo razdvajal ameriško okoljevarstveno gibanje. Ob tem vprašanju sta se namreč sporekla dva najbolj izpostavljena predstavnika ameriškega okoljevarstvenega gibanja, Gifford Pinchot in John Muir. Natančneje, sporekla sta se ob vprašanju, ali

dovoliti ali ne dovoliti paše v dolini Yosemite v Californiji. Dilema je bila, če jo opišemo bolj abstraktno: ali je bolj pomembno dosledno in strogo varstvo prvobitnosti, ali je bolj pomembna človekova pravica, da okolje izrablja za svoje preživetje. Paša naj bi pomenila neko obliko preživetja za človeka, ki je še dovolj varstvena, da bi jo lahko dopustili, nikakor pa ne bi dopustili železniške proge skozi dolino Yosemite. Vendar tudi paša pomeni človekovo delovanje, ki ni zgolj lov in nabiralništvo, kar je sicer bilo vse človekovo delovanje v dolini Yosemite pred prihodom belega človeka na severnoameriški kontinent. Ann Spirn dodaja, da je bilo ta razkol mogoče prepoznati tudi v planerskih zamislih Iana Mc Harga.

V 70. letih je več raziskovalnih skupin spoznalo, da je dilema nesmiselna, da je lažna, da je samo posledica neustreznega zornega kota, s katerim gledamo na problem. Pravo vprašanje je, ali je mogoče zagotoviti še ustrezno mero varstva, ob tem ko zagotavljamo ljudem tudi preživitvene možnosti, to je gospodarski razvoj nekega območja. Problem je torej najprej prostorsko ureditveni.

Če je prostorsko ureditvenih rešitev več, in običajno jih je vedno veliko, kar je sicer odvisno tudi od načrtovalčevih ustvarjalnih potencialov, potem je pglavitna naloga prostorskega načrtovalca, da omogoči vsem, ki jih neko načrtovanje zadeva, da se vključijo v ustvarjanje in v izbiro ustreznih rešitev, vsak s svojimi normativnimi načeli. Ob tem načela nikakor ne smejo vstopati v postopek kot odločitve, kot normativi. Biti morajo samo večje ali manjše, hierarhično opredeljene pomenske vrednosti zemljišč. Zato je ob prepoznavanju dejstev v in o prostoru, ob inventarizaciji krajine, pomembno tudi pomensko vrednotenje teh dejstev. Pomembna je vrednostna analiza prostora. Tu moram dodati, da zahteve za inventarizacijo in vrednostno analizo prostora niso 'iznajdba' 70. let prejšnjega stoletja. Imajo daljšo zgodovino, ki pa je tudi bila povezana s krajinsko arhitekturo. Novost 70. let je bilo eksplicitno, to je pregledno poustvarjanje konfliktnih položajev v samem postopku načrtovanja. Novost je omogočala preverjati kakovost in ustreznost inventarizacije prostora in njegove vrednostne analize. Postopki obdelave prostorskih informacij, to je strokovno planersko delo, je bilo s tem dostopno 'zunanjemu opazovalcu'. Vrednostna analiza prostora je bila lahko izvedena za različne interesno obarvane poglede na ustrezno rabo prostora. Interesi pač narekujejo vrednosten odnos do stanja nekega zemljišča. S pomočjo vrednostnih analiz prostora je mogoče potem izbirati rešitve, ki v največji meri ustrezajo vsem interesom hkrati.

Slovenska prostorska zakonodaja je v 80. letih preteklega stoletja vpeljala take oblike načrtovanja rabe zemljišč, tudi posameznih posegov v okolje. Izrecno je zahtevala izdelavo analitičnega dela prostorskih planov – analizo v kontekstu dolgoročnega in srednjeročnega razvoja ter ločeno vrednostno analizo razvojnih ter varstvenih potreb po prostoru. Taka analiza je omogočala tehtanje različnih razvojnih in varstvenih možnosti: razvojnih možnosti v obliki vrednotenja primernosti prostora za različne razvojne dejavnosti in varstvenih možnosti kot vrednotenje ranljivosti prostora zaradi morebitne odločitve o rabi zemljišč. Teoretiki prostorskega načrtovanja bi tak pristop označili za interaktivni pristop k izdelovanju načrtov, pristop z aktivno izmenjavo informacij, z odprto komunikacijo med stroko in javnostmi. Za širšo uporabnost

analitičnih postopkov pa je takrat, v 70. letih, kartografska obdelava podatkov pomenila tehnološko omejitev načrtovanja. Danes so analitični postopki izvedljivi bistveno enostavneje, z geografskimi informacijskimi sistemi. Lahko bi celo rekli, da je šele danes nastopil pravi čas za uresničitev zamisli iz 70. let.

Toda žal, kot da je nova politična ureditev prinesla s sabo nekaj ravno nasprotnega, zanikanje potrebe po uporabi transparentnih, za družbeno komunikacijo odprtih postopkih prostorskega načrtovanja. Institucionalizacija različnih principov se je razmahnila. V urejanju prostora vladajo absolutizirana vrednostna izhodišča – pravimo jim obvezna izhodišča.

Najbrž nima pravega smisla 'iz arhiva' vleči stare zakonodajne rešitve. Poiskati je treba nove. Mogoče je treba danes bolj upoštevati organizirane oblike civilne družbe, ki jih v 80. letih ni bilo. In na njihovem vključevanju graditi nove oblike načrtovanja in urejanja prostora. Marsikaj nas lahko naučijo konflikti, ki se oblikujejo ob primerih, kot so primer Magna, načrtovanje nevarnih dejavnosti v območjih poselitve, na primer skladiščenje odpadkov na Vrhniki, potek infrastrukturnih objektov skozi prostor, kot so primeri novih daljnovodov, vzhodna avtocestna povezava (Saleško-koroška avto cesta), drugi tir in podobni primer. Morda bi sploh bil potreben širši pogled na problematiko urejanja prostora, na primer nevtralizirati bi morali pogubni učinek razdrobljenih občin in njihovih OPN-jev, pa, čeprav so 'vzorec iz zgodovine', ponovno vzpostaviti mreže državnih planerskih uradov in še kaj. Vloga DKAS se zdi pri tem pomembna. Prav krajinski arhitekti lahko dovolj jasno prepoznajo probleme urejanja prostora in lahko tudi predlagajo smotrne rešitve. Ali bo to krajinsko planiranje, ali načrtovanje sveta (geodesign), ali urejanje krajine pri tem ni pomembno. Pomembno je, da državi in družbi pomagamo smotrno, racionalno in vzdržno urejati prostor.

Povsem konkreten predlog bi lahko bil, na primer, ponuditi civilni družbi 'sistem zgodnjega iskanja prostorskih različic posega'. Tako pomoč bi lahko oprli na posodobljen in prenovljen programski paket ProVal. Treba bi ga bilo dopolniti z algoritmi za opredeljevanje tras, območij (lokacij), tako da bi 'zmogel' opraviti celotno verigo opravil: inventarizacijo (zajem prostorskih podatkov iz drugih podatkovnih baz, dopolnitve itd.), analizo so-pojavljanja, vrednotenje zemljišč, dopolnitev vrednotenja z merili velikosti in oblike, izbor zemljišč, na katerih se spremeni namembnost, pa morda še s kakšnim algoritmom. Ampak to so že tehnične podrobnosti.

Ključno se mi zdi, kot že rečeno, opredeliti dejavnost krajinske arhitekture kot prispevek k hkrati demokratičnemu in racionalnemu, smotrnemu in kulturnemu urejanju krajine in prostora.

Lendava 20. 10. 2017

prof. Ivan Janez Marušič